

Změny nastavení rodičovského příspěvku v Česku a jejich možný dopad na reprodukční chování*

ANNA ŠŤASTNÁ**

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., Praha

Changes in the Parental Benefit Scheme in the Czech Republic and Their Potential Impact on Reproductive Behaviour

Abstract: Childcare leave schemes are one of the key measures that affect the ability of women and men to balance their work and family lives. Both the length of the parental leave period and the amount of the benefit have the potential to shape the timing of a subsequent birth. Important changes have been introduced into the Czech parental benefit scheme over the last 10 years in terms of both the scheme's flexibility and the monthly amount of the benefit, which has provided a unique opportunity for studying the links between the institutional conditions of parenthood and the behaviour of real stakeholders. Using data on births from the Czech Statistical Office and the parity-cohort analytical approach, we investigate changes in the spacing of second and third births among women who had their first or second child between 1986 and 2013. The results revealed an increase in the second- and third-birth rate during the second and third year following a delivery, together with a decrease in the second- and third-birth rate during the fourth year and later among mothers exposed to changes in the parental benefit scheme. These changes in reproductive behaviour noticeably coincided with the incentives that have been provided since 2008 by the increased flexibility of the parental leave scheme and the author argues that the option to increase the monthly amount of the parental benefit together with the flexibility of its use has contributed to the closer spacing of births, most notably among more educated women.

Keywords: family policy, parental benefit, reproductive behaviour, birth intervals, education, Czech Republic

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2019, Vol. 55, No. 1: 31–60

<https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.1.447>

* Text vznikl v rámci projektu „Otcovství a mateřství v kontextech trhu práce a sociální politiky“ (GA ČR, reg. č. 15-14736S).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Anna Šťastná, Ph.D., Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, e-mail: anna.stastna@vupsv.cz.

Úvod

Dlouhodobě nízká plodnost ve většině evropských zemí vedla krom jiného také k veřejnému i politickému zájmu o politiky a opatření, které by mohly udržet nebo zvýšit její úroveň. V rozvinutých zemích se v posledních desetiletích na makroúrovni proměnila korelace mezi zaměstnaností žen a plodností z negativní na pozitivní [Billari, Kohler 2004; Rindfuss, Guzzo, Morgan 2003] a úloze zaměstnanosti žen ve vztahu k plodnosti byla věnována značná pozornost [např. Becker 1981; Oppenheimer 1994]. Tyto změny i to, že společnosti s nejvyšší úrovní zaměstnanosti žen mají dnes také nejvyšší úroveň plodnosti, vedly k zaměření pozornosti mj. na roli institucionálních podmínek a jejich vliv na reprodukční chování.

Z výzkumů vyplývá, že institucionální nastavení, jako např. systém denní péče o děti [např. Kreyenfeld, Hank 2000; Kornstad, Thoresen 2007] nebo délka a výše finanční náhrady po dobu rodičovské dovolené [např. Matysiak, Szalma 2014], ovlivňuje zapojení žen na pracovním trhu. Méně poznatků však existuje ve vztahu k reprodukčnímu chování a výzkumy se v otázce vlivu rodinných politik na porodnost výrazně liší. Identifikované vlivy jsou často slabé, nejednoznačné nebo protichůdné [přehled viz Gauthier 2007; Gauthier, Hatzius 1997; Luci-Greulich, Thévenon 2013; Neyer 2003] a jejich účinky se omezují na ovlivnění časování plodnosti spíše než na její konečnou úroveň a velikost rodin [Gauthier 2007], což mnozí považují za konečný cíl rodinné politiky. Na druhé straně však existuje řada studií, které v podrobných analýzách jednotlivých států či konkrétních opatření dokládají, že rodinná politika porodnost ovlivňovat může [např. Andersson 1999; Aassve, Lappegård 2009, Erlandsson 2017; Hoem 1990, 1993].

Jednou z oblastí výzkumu je hledání možných souvislostí mezi politikami a časováním porodů. Naznačuje, že politiky povzbuzující lidi k časnějšímu rodičovství mohou v důsledku vést k vyšší konečné plodnosti. Lutz a Skirbekk [2005] nazývají tyto politiky „tempo-related policies“. Jedním ze způsobů, jakým mohou politiky podnítit dřívejší rození dětí, je vytvoření podmínek k tomu, aby lidé měli děti v kratších meziporodních intervalech. Specifickým politickým nástrojem tohoto druhu mohou být systémy rodičovské dovolené, jak je často ukazováno na příkladu švédského systému a jeho úprav v osmdesátých letech minulého století, které vešly ve známost pod označením „prémie za rychlost“ („speed-premium“) a měly nepopíratelný vliv nejen na časování rození dětí, ale také na úroveň plodnosti [Andersson, Hoem, Duvander 2006; Andersson 1999].

Placená rodičovská dovolená je klíčovou součástí české rodinné politiky. Na jedné straně je základním nástrojem, který umožňuje zaměstnaným rodičům, primárně však ženám, kombinovat rodičovství a zaměstnání, na straně druhé bývá její délka kritizována pro svůj demotivující vliv na zaměstnanost žen [Kuchařová 2009: 1284] a často obtížný návrat zpět na trh práce po několikaleté absenci [Kuchařová et al. 2006]. Výzkumy totiž dokazují, že štědré nastavení politik rodičovské dovolené může vést k větší ztrátě lidského kapitálu pečujících žen a v důsledku ohrozit jejich zaměstnanost a úroveň výdělků [Ruhm 1998; Evertsson, Duvander, 2011]. V posledních deseti letech došlo v Česku k výrazným změnám v nastavení

možností čerpání rodičovského příspěvku. Od roku 2008 byla do systému čerpání zavedena flexibilita, která byla dále posílena od roku 2012, umožňující ženám volit si délku a výši čerpání rodičovského příspěvku ve smyslu kratší čerpání – vyšší příspěvek, delší čerpání – nižší příspěvek. Tato změna umožňuje, aby byl nyní, s jistým časovým odstupem, blíže analyzován její možný dopad na rodinné a reprodukční chování. Institucionální rámce příslušných politik totiž výrazně ovlivňují nejen preferovaný způsob péče [srov. např. Palonciová et al. 2014; Svobodová, Šťastná 2010] a normativní očekávání [Grunow, Evertsson 2016], ale také reálné volby rodičů ohledně péče o děti [Crompton, Lyonette 2005].

Tento článek se zaměřuje na to, zda a jak některé z institucionálních mechanismů mohou ovlivnit reprodukci obyvatelstva. Jeho cílem je lépe porozumět reprodukčnímu chování a jeho změnám v měnících se institucionálních podmínkách a diskutovat potenciální vliv změn v možnostech čerpání rodičovského příspěvku na časování rození dětí druhého a třetího pořadí v Česku.

Článek nejprve shrnuje obecná východiska a poznatky o možnostech rodinné politiky ovlivňovat reprodukci, představuje hlavní změny v nastavení rodičovského příspěvku v Česku a diskutuje jejich možný vztah k vzorcům rozšiřování rodiny (tzn. časování narození dětí vyššího pořadí). Z tohoto hlediska totiž nebyly provedené legislativní změny doposud hodnoceny. Analytická část představuje základní trendy ve vývoji plodnosti od osmdesátých let minulého století a podrobně se zaměřuje na rození druhých a třetích dětí v různých časových intervalech od narození předešlého potomka v období let 1986–2015. Hlavní důraz je kladen na analýzu změn nastavení rodičovského příspěvku z let 2008 a 2012. Poslední část obsahuje diferenční analýzu dle vzdělání matek, neboť je pravděpodobné, že reakce žen na flexibilizaci čerpání rodičovského příspěvku se mohou v jednotlivých vzdělanostních skupinách lišit.

Teoretická východiska

Vliv opatření vázících se k rodičovské dovolené na plodnost

Výzkum vlivu nastavení rodičovské dovolené na plodnost je stále poměrně málo rozšířen a obdobně jako studie zaměřené na vliv rodinné politiky obecně neposkytuje zcela jednoznačné závěry. Studie využívající agregovaných dat ukazují, že mezi nastavením rodičovské dovolené a úhrnnou plodností lze najít vztah pozitivní [Adsera 2004; Luci-Greulich, Thévenon 2013], neutrální [Gauthier, Hatzius 1997], ale také negativní [d'Addio, d'Ercole 2005]. Na mikroúrovni analýzy ukazují, že jak délka rodičovské dovolené, tak poskytovaná dávka mohou ovlivnit rodinné chování, nicméně vliv se projevuje především s ohledem na *časování rození dětí* (např. Breton, Prioux [2005] na příkladu francouzských opatření cílených na narození třetího pořadí). Výsledky nicméně dokládají, že délka rodičovské dovolené může ovlivnit přechod k dalšímu dítěti – např. ve Finsku [Rønsen 2004; Vikat 2004] a Norsku [Aassve, Lappégård 2009; Rønsen 2004] – jednoznačný

a dlouhodobý vliv na konečnou velikost rodin a celkovou úroveň plodnosti však doložen není [Gauthier 2007; Neyer 2003].

Již klasickým a hojně analyzovaným příkladem vlivu úpravy podmínek placené rodičovské dovolené na plodnost je zavedení tzv. „prémie za rychlost“ („speed-premium“) ve švédském systému rodičovské dovolené v osmdesátých letech [Andersson 1999; Andersson, Hoem, Duvander 2006; Hoem 1990, 1993]. Ve Švédsku je dávka vyplácená během rodičovské dovolené odvozená od předchozího pracovního příjmu a dosahuje vysokého procenta (90 % mezi roky 1974 a 1994) platu pobíraného před narozením dítěte [Andersson, Hoem, Duvander 2006]. Pokud má matka druhé, případně další dítě v určitém intervalu po narození předchozího potomka, je jí zaručena minimálně stejná výše příspěvku jako s předešlým dítětem. Tento maximální interval byl v roce 1986 prodloužen z 24 na 30 měsíců, což vedlo k rychlé změně v časování narození dalších dětí [Andersson 1999], neboť s prodloužením bylo pro páry snazší tento interval stihnout. Opatření tak nejvíce zasáhlo matky, které předpokládaly snížení své pracovní doby a tím i pracovních příjmů po narození dítěte, a vytvořilo tak pobídku pro porod dalšího dítěte v relativně krátkém intervalu. Nicméně změna přispěla nejen k výraznému nárůstu měr plodnosti druhého a třetího pořadí v krátkých meziporodních intervalech, ale také ke zvýšení úhrnné plodnosti, a to v období výrazného růstu zaměstnanosti žen [Hoem, Hoem 1999].

Vliv této politiky se těšil velkému zájmu analytiků, neboť představuje jeden z nejjasněji prokázaných případů skutečného kauzálního vlivu změny sociální politiky na reprodukční chování v moderní společnosti. V debatách o kauzalitě v populačních studiích je na tento případ odkazováno, neboť vliv politiky je zde přesvědčivě prokázán díky detailu změn časování, absenci analogických změn v okolních zemích, kde k obdobné úpravě politik nedošlo, a absenci jiného věrohodného vysvětlení změn [Ní Bhrolcháin, Dyson 2007: 12].

Zřejmě nejblíže ke švédskému případu byla situace v Rakousku mezi roky 1990–2002, kdy se opakovaně měnily podmínky rodičovské dovolené a byly zvýhodněny matky, které měly své druhé nebo další dítě v průběhu určitého maximálního intervalu po předchozím porodu, přičemž tento interval byl v daném období třikrát změněn. Lalive a Zweimüller [2009] analyzovali prodloužení rodičovské dovolené z jednoho na dva roky v roce 1990 a její opětovné zkrácení o šest měsíců v roce 1996 a zjistili, že tyto změny měly vliv jak na časování druhého a vyššího porodu, tak na výslednou úroveň plodnosti. Analýzy dalších autorů sice potvrdily silný vliv na změnu časování druhých a třetích porodů, nicméně dlouhodobý vliv na úroveň plodnosti nenašly [Šťastná, Sobotka 2009; Hoem, Prskawetz, Neyer 2001; Prskawetz et al. 2008].

Analyzované změny v nastavení rodičovského příspěvku v Česku byly v jistém ohledu podobné jako ve výše uvedených případech. Zavedení flexibility do systému čerpání rodičovského příspěvku za splnění jistých podmínek (výše příjmu) umožnilo rodičům provést volbu délky jeho pobírání a jeho výše v závislosti na tom, co považovali za výhodné vzhledem ke své konkrétní životní situaci. Tedy také vzhledem k případným plánům na narození dalšího dítěte.

Období péče o nejmenší děti z hlediska legislativy a jejích změn v Česku

Od devadesátých let 20. století je v rámci EU patrné prosazování trendu přenesení péče o děti do tří let zčásti mimo rodinu a zároveň dochází k postupnému přijímání opatření zaměřujících se na podporu genderové rovnosti, a to nejen na trhu práce, ale i v oblasti péče o děti. Naopak v Česku docházelo k refamilializaci [např. Sirovátka, Bartáková 2008] provázené malou snahou zapojit matky s malými dětmi na pracovním trhu, nižší mírou podpory genderové rovnosti a příklonem k tradičním hodnotám [Kocourková 2008]. Ten se projevuje mimo jiné v silných a dlouhodobě přetrvávajících preferencích domácí péče o děti do tří let věku [např. Hamplová, Šalamounová 2015; Paloncyová et al. 2014].

Česko nabízí dva základní druhy dovolené v období před narozením a po narození dítěte a v prvních letech jeho života – mateřskou dovolenou v délce 28 týdnů¹ a rodičovskou dovolenou,² která přísluší matce dítěte po skončení mateřské dovolené (a otci dítěte od okamžiku porodu) v rozsahu, o který požádá, s nárokem do třetích narozenin dítěte.

Systém rodičovské dovolené a jejího finančního pokrytí prošel v transformačním období zásadními změnami. Dnešní rodičovská dovolená má svého předchůdce v tzv. další mateřské dovolené (od roku 1964 v délce do prvních narozenin dítěte, neplacená). Postupně docházelo k jejímu prodlužování (v roce 1970 do druhých narozenin a v roce 1989 do třetích narozenin) a zavedení finanční dávky (od roku 1970), zprvu určené pouze pro ženy starající se alespoň o dvě děti. Až v roce 1985 získaly na příspěvek nárok také matky jednoho dítěte (ovšem s kratší délkou čerpání než matky dvou a více dětí). V roce 1990 došlo k přejmenování na rodičovský příspěvek, čímž byli do okruhu oprávněných osob zařazeni také muži, a k prodloužení do třetích narozenin nejmladšího dítěte bez ohledu na počet dětí v rodině. Novodobou podobu rodičovského příspěvku pak přinesl zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, který prodloužil možnost pobírat rodičovský příspěvek až do čtvrtých narozenin nejmladšího dítěte v rodině.

Původně nebylo rodiči čerpajícímu rodičovský příspěvek umožněno umístit na část měsíce dítě do mateřské školy či jeslí a výkon výdělečné činnosti byl omezen nízkým limitem přivýdělku. Postupně však byly tyto podmínky nároku zmírňovány, od roku 2004 byl zrušen limit přivýdělku z pracovní činnosti a v současné době je umisťování dětí do zařízení kolektivní péče omezeno pouze v případě dětí mladších dvou let (Tabulka 1).

Možnost čerpat rodičovský příspěvek patří dlouhodobě k nejdelším v rámci Evropy, nicméně i přes postupné navyšování jeho nominální hodnoty zůstával v porovnání s pracovními příjmy na nízké úrovni (z 23–32 % průměrné nominální mzdy v první polovině devadesátých let klesl až na 15 % v roce 2003). V roce 2004

¹ 37 týdnů v případě, pokud žena porodila zároveň dvě nebo více dětí.

² Institut mateřské a rodičovské dovolené je upraven v zákoníku práce (zákon č. 262/2006 Sb.).

Tabulka 1. Přehled nastavení pobírání rodičovského příspěvku, 2007–2015

	2007		2008–2011		od 2012
	do 3. narozenin	do 4. narozenin	do 3. narozenin	do 4. narozenin	do 3. narozenin
Rodičovská dovolená					do 4. narozenin
Max. délka pobírání RP					flexibilní, režim dle volby
Schéma pobírání RP	neflexibilní		flexibilní, „třírychlostní“, režim dle výměry*		
			zvýšená výměra – do 2. narozenin	základní výměra – do 3. narozenin	snížená výměra – do 4. narozenin
					7 600 Kč (do 21. měsíce věku dítěte) a 3 800 Kč (do 22. měsíce věku dítěte)***
Výše RP (měsíčně)	7 582 Kč		11 400 Kč**	7 600 Kč	3 800–11 500 Kč
Max. celková vyplacená částka	nestanoveno		216 600 Kč	235 600 Kč	220 000 Kč
Omezení pobytu dítěte v předškolním zařízení	max. 5 dní v měsíci (dětí mladší 3 let), max. 4 hodiny denně (dětí od 3 let)		max. 5 dní v měsíci (dětí mladší 3 let), max. 4 hodiny denně nebo 5 dní v měsíci (dětí od 3 let)		max. 46 hodin měsíčně (dětí mladší 2 let, starší děti bez omezení)

Poznámka: Možnosti pobírání rodičovského příspěvku (RP) u dětí, které nejsou dlouhodobě zdravotně postižené.

* Rozhodný okamžik pro volbu zvýšené výměry byl při ukončení čerpání peněžité pomoci v mateřství (PPM), resp.

nejpozději v měsíci následujícím po měsíci, kdy dítě dosáhlo 22 týdnů, pro volbu mezi základní a sníženou výměrou 21. měsíc (resp. devátý měsíc v roce 2011) věku dítěte. ** Pro čerpání ve zvýšené výměře byl nutný nárok na PPM v denní výši nejmeně 380 Kč (tj. PPM v měsíční výši 11 400 Kč), což odpovídalo předchozí hrubé mzdě okolo 16 500 Kč. *** Roku 2011 zkráceno období pobírání vyšší částky: 7 600 Kč do devátého měsíce věku dítěte a 3 800 Kč od 10. měsíce (celkový max. objem vyplacené dávky činil 216 600 Kč).

Zdroj: Höllne [2017]; zákon č. 117/1995 Sb.

došlo k jeho zvýšení o 40 % a v roce 2007 k dalšímu zdvojnásobení jeho nominální hodnoty (na 35 % průměrné mzdy v roce 2007), čímž se rodičovský příspěvek stal nejdůležitějším finančním nástrojem v oblasti rodinné politiky a zároveň jednou z nejnákladnějších dávek systému státní sociální podpory.³

Nejvýraznějších změn však doznal rodičovský příspěvek po roce 2008, a to jak z hlediska své nominální hodnoty, tak především z hlediska možnosti jeho flexibilnějšího využívání (Tabulka 1). Byla zavedena možnost pobírat vyšší částku po kratší dobu. V letech 2008–2011 bylo v rámci tzv. třírychlostního čerpání umožněno jednorázově zvolit dva, tři nebo čtyři roky pobírání rodičovského příspěvku, od roku 2012 je možné volit jeho výši libovolně a volbu lze opakovaně měnit⁴ až do vyčerpání maximální celkové částky 220 000 Kč nejpozději do čtvrtých narozenin dítěte. Zároveň však byla stanovena maximální měsíční částka (11 400 Kč v letech 2008–2011, 11 500 Kč v letech 2012–2017), k jejímuž čerpání musel žadatel disponovat určitým vyměřovacím základem, v praxi pobírat předešlou peněžitou pomoc v mateřství alespoň v této výši. Kuchařová a Höhne [2016] ukazují, že vzhledem k rostoucí průměrné mzdě a prakticky neměnným parametrům nároku na rodičovský příspěvek dosahují postupně nároku na maximální hodnotu rodičovského příspěvku žadatelé s relativně se snižujícími příjmy (v roce 2008 od 74. percentilu, v roce 2015 již od 64. percentilu průměrné mzdy). Rodičovský příspěvek vyšší než 7 600 Kč (odpovídající čerpání do třetích narozenin) tak mohou žádat i rodiče s předchozí mzdou zhruba kolem poloviny průměrné mzdy.

Možnost volit vyšší částku rodičovského příspěvku po kratší dobu má tedy stále se rozšiřující okruh rodičů, na druhou stranu se však snižuje náhradový poměr vzhledem k předchozí mzdě (z 50,5 % průměrné mzdy v roce 2008 na 43,6 % v roce 2015, měřeno v maximální možné čerpané částce).

Naopak nebyl-li ani jeden z rodičů před narozením dítěte nemocensky pojistěn a nevzniká tak nárok na peněžitou pomoc v mateřství, nemůže rodič činit volbu režimu čerpání ani výše rodičovského příspěvku a pobírá jej do čtvrtých narozenin nejmladšího dítěte v pevně stanovené výši bez možnosti změny (7 600 Kč do devátého měsíce věku dítěte a poté 3 800 Kč).

Dopady legislativních změn na využívání rodičovského příspěvku a zaměstnanost

Vliv úprav rodičovského příspěvku byl doposud zmapován v rovině měnící se praxe jeho pobírání [Höhne 2017; Nešporová 2015] a možných dopadů na zaměstnanost a nezaměstnanost matek menších dětí [Bičáková, Kalíšková 2016; Mülle- rova 2016, 2017].

³ Výdaje na rodičovský příspěvek činily 22,5 mld. Kč v roce 2015 (tj. 2/3 celkových výdajů na dávky státní sociální podpory) [MPSV 2016].

⁴ Změna je možná nejdříve jednou za tři měsíce a při splnění podmínek především z hlediska předchozího příjmu a věku dítěte (zákon č. 117/1995 Sb.).

Analýzy ukazují, že spolu s poklesem výhodnosti čerpat rodičovský příspěvek po maximální možnou dobu⁵ dochází po roce 2008 k podstatnému poklesu podílu žen pobírajících rodičovský příspěvek s dítětem starším tří let [Höhne 2017]. V období 2008–2011 stoupal podíl rodičů pobírajících rodičovský příspěvek v nejrychlejší variantě, i když se stále jednalo o nízké zastoupení (1,3 % z vyplacených dávek v červnu 2008, 6,5 % na konci roku 2011) [Höhne 2017]. Nejvíce bylo stabilně využíváno tříleté čerpání, a to jak z důvodu nemožnosti provést volbu rychlejší varianty u části žadatelů (vzhledem k výši předešlých příjmů), tak zřejmě především proto, že tato volba byla z pohledu celkové vyplacené částky nejvýhodnější (viz Tabulka 1), byla vázána na stejnou délku tříleté rodičovské dovolené a odpovídala převládajícímu názoru na optimální dobu výhradní rodičovské péče o malé dítě a preferovanou délku rodičovské dovolené [např. Hamplová, Šalamounová 2015; Kuchařová, Psychlová 2016]. Roli při rozhodování nesporně sehrála také omezená dostupnost služeb denní péče o děti mladší tří let, která představovala faktickou překážku svobodné volby rodičů v případě rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku.

Po přechodu na flexibilní systém režimu volby v roce 2012 je hodnocení délky čerpání rodičovského příspěvku obtížnější, neboť rodiče stále častěji využívají možnost měnit výši pobírané částky (41 tisíc změn v roce 2015), činí tak opakovaně a pobíranou částku navyšují i snižují [Höhne 2017]. Dostupná data MPSV [podrobněji viz Höhne 2017] ukazují, že nejvyšší částku pobírá zhruba každý 10. příjemce rodičovského příspěvku a do druhých narozenin dítěte přestala v roce 2015 čerpat rodičovský příspěvek necelá pětina rodičů (ale pouze třetina z nich vyčerpala celkovou sumu 220 tisíc Kč). Rodiče přestávají pobírat rodičovský příspěvek nejčastěji mezi druhými a třetími narozeninami dítěte (40 % v roce 2015). Těmto rodičům se zřejmě díky flexibilitě čerpání daří nejlépe sladit čerpání rodičovského příspěvku s dalšími životními plány, neboť u nich nalézáme nejmenší podíl případů nevyčerpání celkové částky 220 tisíc Kč. Pětina (22 % v roce 2015) rodičů pak ukončuje čerpání v okamžiku třetích narozenin dítěte [Höhne 2017].

Analýza možných *dopadů na zaměstnanost žen* ukázala, že prodloužení možnosti pobírat rodičovský příspěvek do čtvrtých narozenin dítěte v roce 1995 mělo okamžitý efekt na zaměstnanost matek malých dětí, u kterých se po skončení rodičovské dovolené (ve třech letech věku dítěte) snížila pravděpodobnost návratu do zaměstnání o 16–23 p. b. (v závislosti na specifikaci modelu) [Mullerova 2017]. Vliv reformy nebyl patrný pouze v období bezprostředně po skončení rodičovské dovolené, pokles zaměstnanosti se prokázal také u matek dětí ve věku 4–7 let, a to vlivem nárůstu jejich nezaměstnanosti (ze 7 % na 10 %) i ekonomické neaktivity (z 9 % na 11 %) [Bičáková, Kalíšková 2016].

⁵ Do 1. 1. 2008 se i v průběhu čtvrtého roku po narození pobíral rodičovský příspěvek v plné výši a v souhrnu tedy čím déle rodič příspěvek čerpal, tím vyšší celkovou sumu dostal.

Naopak zavedení třírychlostního modelu dle analýz skutečně vedlo k vyšší zaměstnanosti matek (dle specifikace modelu o 14–22 p. b.) v okamžiku skončení rodičovské dovolené [Mullerova 2016]. Tento efekt přetrvával i u matek dětí ve věku 4–7 let a došlo k poklesu jejich nezaměstnanosti (z 15 % na 13 %) i ekonomické neaktivity (z 12 % na 10 %) navazující na období rodičovské dovolené [Bičáková, Kalíšková 2016]. Výsledky také ukazují, že obě reformy měly větší vliv na zaměstnanost žen s nízkým vzděláním, a to především kvůli větším dopadům na jejich nezaměstnanost. Rozdíly oproti vzdělanějším matkám však byly poměrně malé [Bičáková, Kalíšková 2016] a například matky s terciálním vzděláním byly po reformě z roku 1995 oproti očekávání citlivější na pobídku zůstat i čtvrtý rok mimo pracovní trh [Mullerová 2017].

Hypotézy o vlivu změn v možnostech pobírání rodičovského příspěvku na reprodukční chování

Vzhledem k popsáním úpravám rodičovského příspěvku a dílčím poznatkům o vlivu na zaměstnanost žen a na praxi jeho pobírání lze předpokládat, že v oblasti reprodukčního chování mohlo zavedení flexibility pobírání vést ke dvěma hlavním změnám:

- (H1) Poklesu plodnosti vyššího pořadí v delších intervalech od předešlého porodu, především ve čtvrtém a pátém roce po narození předešlého dítěte. Pro matky představá být výhodné pobírat dávky až do čtvrtých narozenin dítěte a pozdržet případné narození dalšího dítěte, neboť nedojde k navýšení celkové vyplacené částky a zároveň je ztracena garance možnosti návratu do zaměstnání.
- (H2) Nárůstu plodnosti v kratších intervalech. Při volbě vyšší dávky pobírané po kratší dobu bude pro ženy výhodné zkrátit meziporodní intervaly, protože tím již „nepřijdou“ o alokovanou částku rodičovského příspěvku,⁶ získají vyšší disponibilní příjem v daném měsíci, potažmo zkrátí dobu mimo pracovní trh.

Vzhledem k nastaveným podmínkám čerpání rodičovského příspěvku i odlišným podmínkám a možnostem na pracovním trhu lze dále předpokládat, že reakce na zavedení flexibility do systému čerpání rodičovského příspěvku se mohou lišit v závislosti na vzdělání matek. Faktory, které mohou ovlivňovat odlišnou reakci ve vzdělanostních skupinách, jsou:

⁶ Při začátku čerpání peněžité pomoci v mateřství před porodem dalšího dítěte nárok na rodičovský příspěvek u staršího dítěte zaniká bez ohledu na to, zda byla vyčerpána celková částka, či nikoli.

a) *Liší se míra zaměstnanosti a výše pracovního příjmu dle vzdělání* [např. ČSÚ 2014, 2016a],⁷ neboť režim čerpání rodičovského příspěvku mohou volit pouze ti, kteří mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství, a to ještě za podmínky její určité minimální výše v případě rychlejšího čerpání. Vzhledem k poměrně vysoké vzdělanostní homogamii partnerských párů [Kohoutová 2014] spolu s klesajícím vzděláním žen tedy narůstá zastoupení párů, kde ani jeden z partnerů nesplní podmínky pro volbu rychlejšího čerpání a je vyplácen rodičovský příspěvek ve čtyřleté variantě.

b) *Efekt příjmu a jeho nahrazení*, neboť se zvyšujícím se vzděláním a příjmovou úrovní se snižuje náhradový poměr vzhledem k předešlému pracovnímu příjmu, o to citelněji pak při delším pobírání rodičovského příspěvku.

c) *Ochrana pracovního místa*, která může být důležitější pro vzdělanější ženy s lepší pracovní pozicí, které tak nebudou mít důvod volit nejdelší možnost pobírání s rizikem ztráty pracovní pozice, které není alespoň částečně vykompenzováno vyšší celkovou vyplacenou částkou rodičovského příspěvku. Studie ukazují, že méně vzdělané matky dětí ve věku 2–7 let měly před reformou z roku 2008 trojnásobně vyšší šanci být nezaměstnané než vzdělanější matky stejně starých dětí [Bičáková, Kalíšková 2016]. Zároveň se méně vzdělané ženy častěji setkávají s nestandardní prací⁸ [např. Dudová, Hašková 2014; Hora 2009], která jim mnohdy nezajistí možnost návratu do zaměstnání. Dlouhá doba pobírání rodičovského příspěvku tak představuje alespoň jistý zdroj příjmu.

d) S rostoucím vzděláním lze předpokládat vyšší zastoupení kariérních zaměstnání a snahu části žen *minimalizovat délku absence na trhu práce*. To lze při zachování nejrozšířenějšího modelu dvoudětné rodiny docílit snížením mezi-porodního intervalu nebo časnějším návratem do zaměstnání po prvním dítěti a opětovným nástupem na mateřskou a rodičovskou dovolenou po určité odpracované době. Obě tyto možnosti jsou flexibilním nastavením čerpání rodičovského příspěvku podporovány, jejich odraz v reprodukčním chování může být patrný v rostoucích mírách plodnosti druhého pořadí v krátkých, resp. naopak delších intervalech po narození prvního dítěte.

⁷ Nemáme k dispozici údaje o míře nezaměstnanosti a výši pracovních příjmů dle vzdělání pro ženy před narozením prvního dítěte, vycházíme z difference pro ekonomicky aktivní populaci – např. v roce 2013 bylo nezaměstnaných 25 % žen se základním vzděláním, ale pouze 3 % vysokošolaček [ČSÚ 2014]. Zatímco v roce 2015 dosahovala průměrná měsíční hrubá mzda ženy se základním vzděláním 16,5 tisíc Kč (medián 15,3 tisíc Kč), u vysokošolaček to bylo v průměru 36,1 tisíc Kč (medián 30,1 tisíc Kč) [ČSÚ 2016a].

⁸ Nestandardní práce v ČR zahrnují práci na dobu určitou, práci na dohodu o pracovní činnosti nebo o provedení práce, práci bez smlouvy, případně i práci na živnostenský list (OSVČ) a na částečný úvazek [blíže viz Dudová, Hašková 2014], které rodiči často nezakládají nárok na čerpání rodičovské dovolené nebo negarantují návrat do původního zaměstnání.

S ohledem na uvedené faktory lze předpokládat:

- (H3) Vzdělanější ženy budou flexibilizací motivovány více zkrátit dobu mezi porody, neboť čelí vysoké ztrátě ušlých příležitostí v případě dlouhého setrvávání mimo pracovní trh.
- (H4) S klesajícím vzděláním se bude vliv flexibilizace na reprodukční chování oslabovat, neboť nejméně vzdělané ženy nemusejí mít možnost volby kratšího čerpání, zároveň v porovnání s vysokoškolačkami nejsou tak kariérně orientované a neobsazují tak atraktivní pracovní pozice. Vzhledem k nižším pracovním příjmům jim rodičovský příspěvek nahrazuje relativně vyšší část platu než u žen s vyššími příjmy.

Data a metody analýzy

Nejednoznačné výsledky ohledně vlivu rodinných politik na plodnost často vycházejí z použitého metodologického aparátu a dat. Analytický přístup založený na makroukazatelích přispívá k pochopení dopadu rodinných politik na plodnost pouze v omezené míře [Neyer, Andersson 2008; Hoem 2008], protože vliv rodinné či jiných politik lze obtížně měřit, vycházíme-li pouze ze souhrnných ukazatelů určitého chování (např. úhrnné plodnosti či míry účasti žen na trhu práce) nebo z agregovaných charakteristik opatření rodinné politiky (např. podílu výdajů na rodinnou politiku na HDP). Makroukazatele neposkytují přehled o fungování rodinné politiky, tj. analýzu mechanismů působících na plodnost, neberou v úvahu strukturální vlivy rodinných politik a nemohou odhalit mnohdy odlišné mechanismy působení v rámci jednotlivých sociálních skupin nebo s ohledem na pořadí narozeného dítěte. Z těchto ukazatelů je obtížné poznat, zda rodinná politika (nebo konkrétní opatření) ovlivňuje všechny, nebo pouze určité skupiny lidí, zda má vliv na vstup do rodičovství nebo na rozšiřování rodiny atd. [Neyer, Andersson 2008].

Dalším limitem je, že analýzy často nejsou vztahovány k tzv. populaci vystavené pravděpodobnosti výskytu studované události [Gauthier 2008]. Cílem je sice zjistit dopady politik na porodnost jako celek, nicméně pro porozumění mechanismům působení politik je třeba zaměřit se nejprve na dopady na tu část obyvatelstva, které se týkají.

Prezentovaná analýza vychází z těchto doporučení a za využití kohortního přístupu se zaměřuje na ženy, kterým se v letech 1986–2014 narodilo první (označovány jako kohorty prvorodiček), resp. druhé dítě (kohorty druhorodiček). U těchto kohort je analyzováno časování rození dětí dalšího pořadí zasažené do kontextu nastavení rodičovského příspěvku, který se v daném období prvo- i druhorodiček týkal.

Analýza využívá data ČSÚ o všech živě narozených dětech v 1.–3. pořadí

mezi lednem 1986 a prosincem 2015. Na základě údaje o datu a pořadí narození dítěte a datu narození předešlého dítěte lze vypočítat délku meziporodního intervalu a vztáhnout narozené ve druhém a třetím pořadí k výchozímu počtu narozených v prvním, resp. druhém pořadí v odpovídajícím intervalu uplynulém od porodu. Data navíc dovolují třídit a počítat meziporodní intervaly v měsících, což umožňuje výrazně přesnější analýzu změn v časování rození dětí vyššího pořadí a jejich možného vztahu k nastavení institucionálních podmínek.

Sledované období pokrývá jak období před začátkem politické transformace, tak její průběh a zahrnuje změny v nastavení rodinné politiky z hlediska legislativy vážící se k rodičovské dovolené. Klíčovým obdobím pro analýzu je zavedení možnosti flexibilního čerpání rodičovského příspěvku v roce 2008, nicméně je nezbytné zasadit toto období do vývoje, který mu předcházela, a to včetně postižení výrazné transformace reprodukčních vzorců v devadesátých letech.

Analýza vychází z kohort prvorodiček a druhorodiček definovaných měsícem a rokem narození prvního a druhého dítěte, pro které jsou počítány redukováné míry plodnosti dle počtu měsíců uplynulých od narození předešlého dítěte $f_i(d, c)$:

$$f_i(d, c) = B_i(d, c) / B_{i-1}(m = c),$$

kde B_i představuje živě narozené v daném pořadí i , d je doba od narození předešlého dítěte (v měsících), c je kohorta rodiček a m kalendářní měsíc [blíže k metodologii viz Šťastná, Sobotka 2009]. Například $B_i(m = c)$ tedy značí celkový počet živě narozených v prvním pořadí v měsíci m , což se rovná celkovému počtu žen, kterým se v daném měsíci m narodilo dítě prvního pořadí a které tedy tvoří studovanou kohortu prvorodiček definovanou konkrétním měsícem (a rokem). V analytické části jsou pro většinu výsledků kohorty rodiček agregovány do kalendářních let, neboť výsledky prezentované za měsíční kohorty jsou díky kolísání vlivem nižších počtů událostí nepřehledné. V odůvodněných případech bude poukázáno na jiný způsob agregování kohort rodiček.

Druhá část analýzy se zaměřuje na změnu meziporodních intervalů v jednotlivých vzdělanostních skupinách žen. Cílem je alespoň částečně postihnout heterogenitu v populaci a identifikovat, jaké skupiny nejvíce měnily své chování a mohly být studovanou změnou opatření více ovlivněny. Tato analýza se podrobně zaměřuje na období flexibilizace a je analyzováno rození dětí druhého pořadí mezi říjnem 2004 a prosincem 2014. Narození dle vzdělání za rok 2015 nejsou do analýz zahrnuti vzhledem ke změně kódování nejvyššího ukončeného vzdělání ze strany ČSÚ, resp. chybám, které se v praxi vyskytly,⁹ a znemožňují získat pro rok 2015 údaje srovnatelné s předešlými roky.

⁹ V roce 2015 byla vyčleněna kategorie „vyšší odborné vzdělání“, dříve přiřazovaná ke střednímu vzdělání s maturitou. Z počtů živě narozených dětí v roce 2015 dle vzdělání

Dalším limitem analýzy dle vzdělání, který do budoucna pravděpodobně výrazně ztíží či znemožní diferenční analýzy plodnosti v Česku, je zvyšující se podíl narozených s nezjištěným dosaženým vzděláním matky, neboť od roku 2007 není tento údaj povinně vyplňovanou položkou. Počet a podíl živě narozených dětí s nezjištěnou úrovní vzdělání matky narostl ze 170 (0,1 % ze všech živě narozených) v roce 2007 na 9 015 (8,2 % ze všech živě narozených) v roce 2014. Vzhledem k rostoucímu počtu narozených dětí druhého pořadí s neuvedeným vzděláním matky, které nemohly být do analýzy zařazeny, jsou tedy míry plodnosti dle vzdělání mírně podhodnoceny. Toto podhodnocení je částečně kompenzováno tím, že obdobným tempem roste kategorie „neudáno“ u prvorozných dětí, která dosahuje dokonce vyšších hodnot (v roce 2014 vzdělání neudáno v 9 % případů dětí prvního pořadí, v 7,7 % případů dětí druhého pořadí), neboť ani tyto děti nemohly být zařazeny do analýzy, což snižuje používaný jmenovatel.

Výsledky

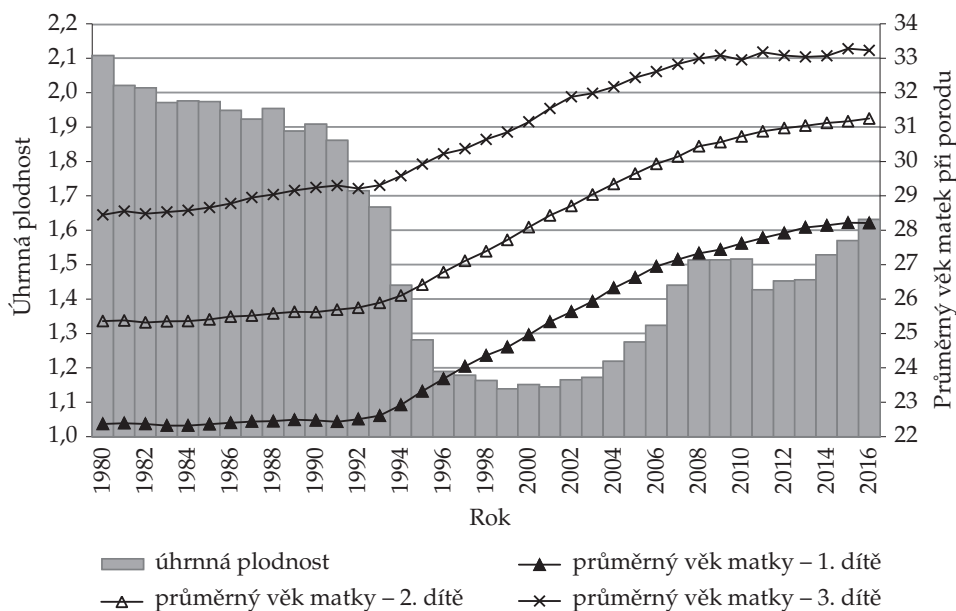
Transformace reprodukčního modelu v Česku jako východisko hodnocení změn v časování porodů

Ve sledovaném období prošlo reprodukční chování v Česku zásadní proměnou. Do začátku devadesátých let je možné hovořit o modelu časté a časně plodnosti – z hlediska transverzálních ukazatelů se úhrnná plodnost začátku osmdesátých let blížila úrovni prosté reprodukce¹⁰ a ještě v roce 1990 přesahovala hodnoty většiny evropských zemí. Zároveň se české ženy stávaly matkami v nízkém věku (Graf 1). V první polovině devadesátých let však začal výrazný pokles úrovně plodnosti, která se více než dekádu držela v pásmu tzv. nejnížší nízké plodnosti (tzn. úhrnná plodnost pod 1,3 [Kohler, Billari, Ortega 2002]). Zároveň s tím začal významně narůstat věk matek při porodu (Graf 1) – jestliže se ještě na počátku devadesátých let průměrný věk při prvním porodu pohyboval okolo 22,5 roku, v roce 2007 již překonal hranici 27 let a nadále pozvolna stoupá na současných 28,2 let (2016).

Právě odklad plodnosti do vyššího věku představuje jednu ze stěžejních změn v reprodukčním chování v posledních desetiletích [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. Jak je patrné z Grafu 1, odklad se netýká pouze zakládání rodiny, výrazně narůstá také průměrný věk při narození druhého (z 25,6 let na počátku devadesátých let na více než 31 let v roce 2016) a třetího dítěte (z 28,5 let na počátku devadesátých let na více než 33 let v roce 2016). Analýzy navíc ukazují, že u žen narozených ve druhé polovině šedesátých a v první polovině sedmdesátých

matky je však patrné, že v hlášení o narození byla tato kategorie v nemalé míře zaměňována s vysokoškolským vzděláním [ČSÚ 2016b].

¹⁰ Hodnota úhrnné plodnosti 2,1, která (při nízké úmrtnosti) zajišťuje prostou reprodukci populace bez početních změn.

Graf 1. Úhrnná plodnost a průměrný věk matek při porodu prvního, druhého a třetího dítěte, Česko 1980–2016

Zdroj: Human Fertility Database [data stažena 26. 8. 2018].

sátých let byl odklad rození druhých dětí ještě výraznější než odklad prvních porodů [např. Šprocha 2014]. To se odrazilo také v délce meziporodních intervalů. Zatímco v roce 1993 byl interval mezi prvními dvěma porody v průměru 3,9 roku, do roku 2002 narostl na 5,3 roku a na této hodnotě setrval dalších pět let [ČSÚ 2011]. Po roce 2007 dochází k jeho opětovnému zkracování, v roce 2015 dosahoval průměrné délky 4,4 roku [ČSÚ 2016b]. Interval mezi narozením druhého a třetího dítěte byl po většinu sledovaného období o 1,7–1,8 roku delší a také zde docházelo nejprve k jeho prodlužování (z 5,7 roku v roce 1993 na 7,1 v roce 2007 [ČSÚ 2011]) a následnému zkracování v posledních sledovaných letech (na 5,8 let v 2015 [ČSÚ 2016b]). V současnosti je tak interval mezi druhým a třetím dítětem v průměru o 1,4 roku delší než mezi prvním a druhým dítětem.

Tento kontext významného posunu zakládání rodiny do vyššího věku musíme zohlednit při interpretaci zjištění v následujících kapitolách. Vedle faktorů na straně rodinné politiky, jejichž možný vliv na časování porodů chceme zkoumat, je zde zkracující se časový interval na realizaci plodnosti vyššího pořadí, který mladším kohortám prvo- i druhorodiček zbývá, a to primárně z důvodu biologických limitů a výraznému poklesu schopnosti reprodukce po 35. roku věku žen [Collins, Crosignani 2005; van Balen, Verdurmen, Ketting 1997].

Rozšiřování rodiny u matek z let 1986–2014

Zaměříme-li se nejprve na interval mezi narozením prvního a druhého dítěte, nalezneme nejvýraznější změny v prvních čtyřech letech po prvním porodu (Graf 2). Zatímco prvorodičky z druhé poloviny osmdesátých let měly další dítě nejčastěji po dvou až třech letech, u žen rodičích na počátku devadesátých let došlo v těchto intervalech k výraznému snížení intenzity plodnosti. Prvorodičky z druhé poloviny osmdesátých let mohly čerpat další mateřskou dovolenou do dvou let věku dítěte s pobíráním mateřského příspěvku pouze do jeho prvních narozenin. Po prodloužení další mateřské dovolené (do tří let věku od roku 1989) a zavedení rodičovského příspěvku do tří let věku dítěte (od 10/1990) se pro ženy vstupující do mateřství na přelomu osmdesátých a devadesátých let otevřela možnost delší péče o dítě při zachování nároku na návrat do zaměstnání a částečnou finanční kompenzaci po dobu péče. Ač mohlo být institucionální nastavení jedním z faktorů poklesu intenzity plodnosti druhého pořadí v krátkých meziporodních intervalech, zásadní vliv bezesporu sehrála společenská transformace a výrazné změny v reprodukčním chování [např. Sobotka et al. 2008], ke kterým v devadesátých letech docházelo a které jsou v oblasti porodnosti spojeny primárně s výrazným odkladem rození dětí, a to nejen prvního, ale také vyšších pořadí.

V devadesátých letech se míry plodnosti v druhém roce po předešlém porodu stabilizovaly na výrazně nižších hodnotách. Pozvolna však narůstala plodnost v průběhu čtvrtého roku po předchozím porodu. Po prodloužení možnosti pobírat rodičovský příspěvek až do čtvrtých narozenin dítěte¹¹ se plodnost koncentrovala dominantně do třetího a čtvrtého roku od předešlého porodu. U prvorodiček z první poloviny devadesátých let docházelo také k mírnému nárůstu intenzity rození dalších dětí v delším časovém odstupu, nicméně tento nárůst nemohl vykompenzovat pokles intenzity plodnosti v nejkratších intervalech.

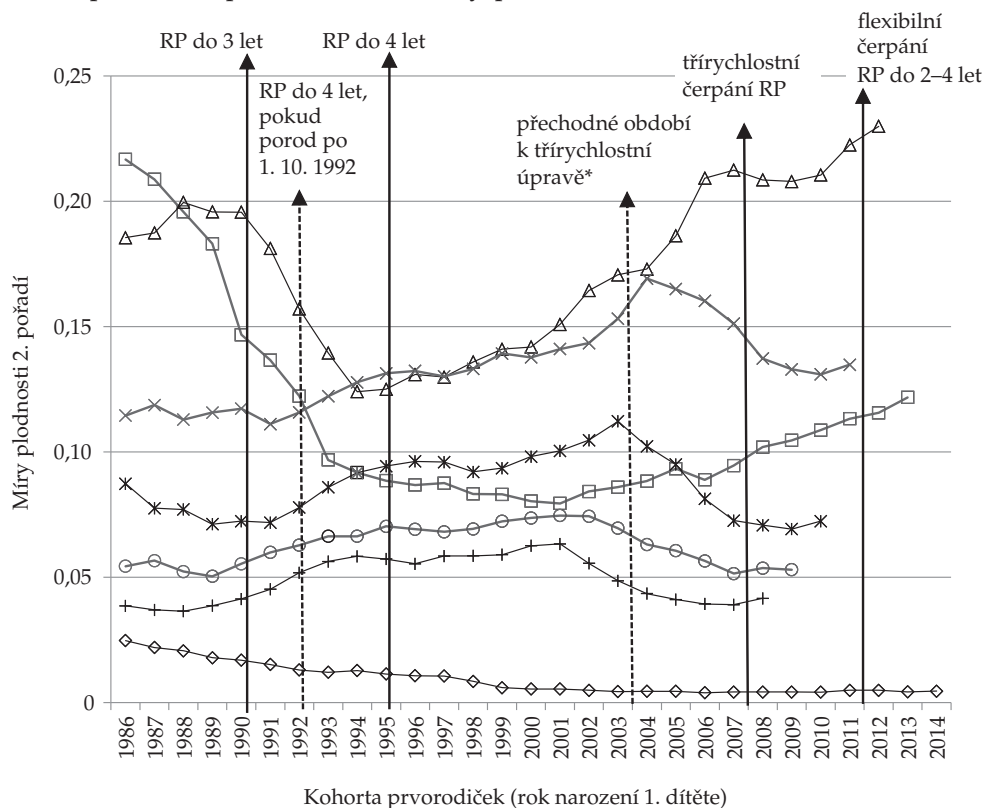
Další výraznou změnu je možné pozorovat v souvislosti se zavedením třírychlostního čerpání rodičovského příspěvku od 1. 1. 2008. Při jeho zavedení existovalo přechodné období a u matek dětí mladších čtyř let, které k 1. 1. 2008 pobíraly rodičovský příspěvek, docházelo k okamžitému snížení měsíční částky rodičovského příspěvku nebo k přestupu do třírychlostního modelu (viz poznámka pod Grafem 2). Již pro prvorodičky z let 2004 a 2005 tak přestávalo být výhodné pobírat rodičovský příspěvek celé čtyři roky, neboť se jim nezvýšila celková obdržaná částka, a to při ztrátě garance návratu do zaměstnání po třetích narozeninách dítěte. Změny však byly uzákoněny až na podzim roku 2007,¹² rodiče se o nich dozvídali na poslední chvíli a pro nejstarší dotčené kohorty nebylo reálné přizpůsobit těmto změnám své reprodukční chování. Zatímco u kohort pr-

¹¹ Od října 1995 pro všechny stávající pobíratele rodičovského příspěvku, tzn. že čtvrtý rok pobírání si mohly zvolit již matky, jejichž první dítě se narodilo po 1. 10. 1992.

¹² Zákon č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných financí, byl vyhlášen ve Sbírce zákonů 16. 10. 2007, informační kampaň ze strany MPSV probíhala především v prosinci 2007, od října 2007 se informace objevovaly v médiích.

vorodiček 2004 je tedy patrné pokračování předchozího trendu posilování rození dalších dětí ve čtvrtém roce po narození předešlého dítěte, od kohorty prvorodiček 2005 je patrný obrat a míry plodnosti v tomto intervalu začínají výrazně klesat. Naopak ještě posílilo rozšiřování rodiny v průběhu třetího roku po předešlém porodu, zřejmě vzhledem ke kombinaci výhodnosti finanční a pracovní právní a obecným normám ideální délky celodenní rodičovské péče.

Graf 2. Míry plodnosti druhého pořadí ve vybraných měsíčních intervalech po narození prvního dítěte, kohorty prvorodiček 1986–2014

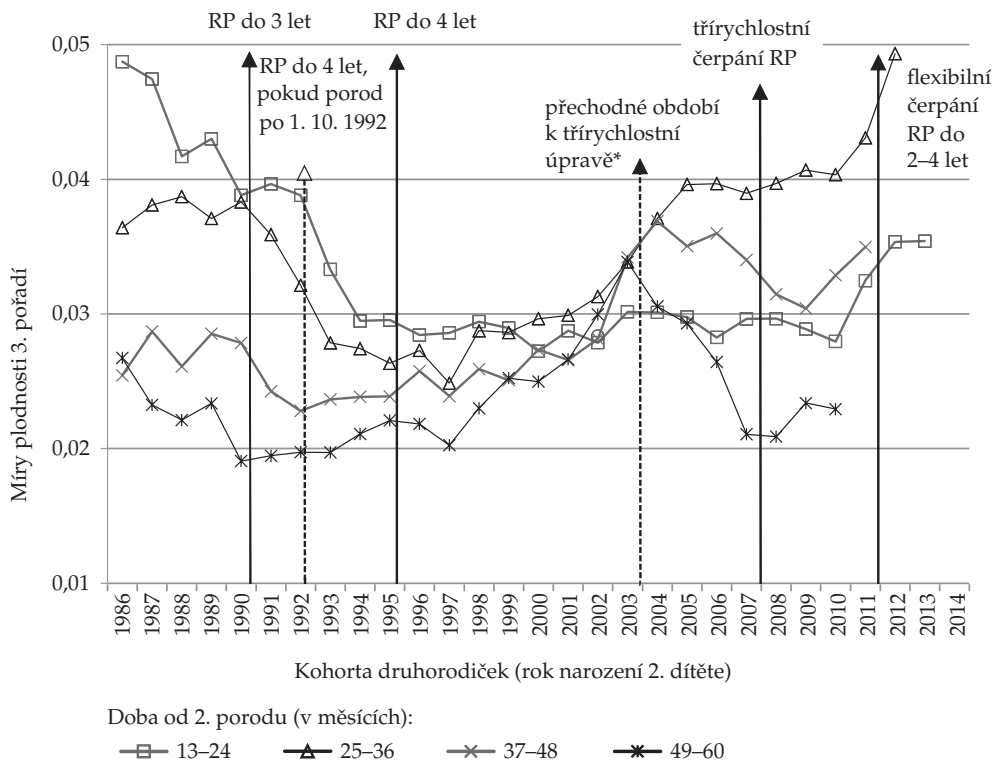

Doba od 1. porodu (v měsících):

◆ 9–12	▲ 25–36	✱ 49–60	+ 73–84
◻ 13–24	✕ 37–48	○ 61–72	

Poznámka: * Přechodné období pro matky dětí mladších čtyř let k 1. 1. 2008 pro přechod na třírychlostní čerpání rodičovského příspěvku (RP): rodičům dětí starších tří let (tzn. narozených roku 2004) RP okamžitě zkrácen a poskytován ve snížené výměře do čtyř let věku dítěte; rodičům dětí starších 22 měsíců RP poskytován v základní výměře do tří let věku a ve snížené výměře do čtyř let věku dítěte. Rodiče dětí mladších 22 měsíců činili volbu čerpání dle stanovených rozhodných okamžiků.

Graf 3. Míry plodnosti třetího pořadí v definovaných intervalech po narození druhého dítěte, kohorty druhorodiček 1986–2014

Poznámka: * Přechodné období pro matky dětí mladších čtyř let k 1. 1. 2008 pro přechod na třírychlostní čerpání rodičovského příspěvku (RP): rodičům dětí starších tří let (tzn. narozených roku 2004) RP okamžitě zkrácen a poskytován ve snížené výměře do čtyř let věku dítěte; rodičům dětí starších 22 měsíců RP poskytován v základní výměře do tří let věku a ve snížené výměře do čtyř let věku dítěte. Rodiče dětí mladších 22 měsíců činili volbu čerpání dle stanovených rozhodných okamžiků.

Ke změnám však došlo také v rození dětí ve druhém roce po porodu prvorozeného potomka, neboť od kohort prvorodiček 2007 se začínají míry plodnosti druhého pořadí v tomto intervalu postupně zvyšovat. Právě ženy rodící ve druhé polovině roku 2007 měly jako první možnost zvolit si dvouleté čerpání rodičovského příspěvku.

Trendy, které byly identifikovány v reprodukčním chování prvorodiček při přechodu k dvoudětné rodině, nalézáme také u druhorodiček (Graf 3).¹³ Ženy, kte-

¹³ Pro kohorty druhorodiček jsou ukazatele meziročně více rozkolísané díky výrazně niž-

rým se narodilo druhé dítě na konci osmdesátých a v první polovině devadesátých let, postupně snižovaly intenzitu rození dalšího dítěte v kratších intervalech (během druhého a třetího roku). Teprve mezi kohortami druhorodiček z druhé poloviny devadesátých let začala mírně stoupat intenzita rození třetích dětí v delších intervalech (především v pátém roce, postupně také ve třetím a čtvrtém roce po předchozím porodu). Možný vliv prodloužení pobírání rodičovského příspěvku z roku 1995 zde nicméně není výrazně patrný a tyto změny zřejmě primárně vycházejí z celkového procesu odkladu plodnosti. Až u kohort druhorodiček po začátku nového milénia začíná výraznější nárůst plodnosti ve třetím a čtvrtém roce po předešlém porodu. Zde je již souvislost se zavedením flexibilního čerpání rodičovského příspěvku patrná – zatímco ve čtvrtém roce po předchozím porodu plodnost opět brzy klesá, protože přestává být výhodné pobírat rodičovský příspěvek v maximální délce, plodnost ve třetím roce po předchozím porodu dále výrazně roste. U posledních tří sledovaných kohort druhorodiček je patrný také nárůst plodnosti v průběhu druhého roku po narození předchozího dítěte, a to po více než patnácti letech stagnace intenzity plodnosti v tomto intervalu.

Vliv vzdělání

Zda se doposud zjištěné změny projevují v jednotlivých vzdělanostních kategoriích žen a jak, ukazují Tabulky 2 a 3 a Graf P1 v příloze. V tabulkách je zvolen detailní pohled na období zavádění flexibility čerpání rodičovského příspěvku. Je sledován nárůst/pokles měr plodnosti druhého pořadí v jednotlivých meziporodních intervalech. Porovnávány jsou kohorty, které v daném intervalu již měly možnost reagovat na změny v systému čerpání rodičovského příspěvku, s poslední – referenční – kohortou, která tuto možnost neměla. Tato referenční kohorta se pro sledované meziporodní intervaly odlišuje, neboť po zavedení třírychlostního čerpání rodičovského příspěvku měly matky různé možnosti třírychlostní úpravu využít, a to v závislosti na věku prvorozeného potomka (viz přechodné období specifikované v poznámce pod Grafy 2 a 3). Referenční kohorta ne vždy pokrývá kalendářní rok, záměrně je však vždy volena v délce 12 měsíců, aby nedocházelo k výkyvům výsledků, neboť měsíční hodnoty měr plodnosti více oscilují vlivem nižších čísel.

Tabulka 2 ukazuje změny v mírách plodnosti během druhého roku po narození dítěte. Referenční kohortu tvoří prvorodičky ze srpna 2006 až července 2007, které ještě nemohly provést volbu rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku.¹⁴

ším počtům událostí. Z důvodu přehlednosti je Graf 3 zaměřen pouze na míry plodnosti v intervalu 13–60 měsíců po předchozím porodu.

¹⁴ Volbu rychlejšího čerpání mohly od 1. 1. 2008 činit ženy při ukončení čerpání peněžité pomoci v mateřství, resp. nejpozději v měsíci následujícím po měsíci, kdy dítě dosáhlo 22 týdnů. Tedy ženy rodící většinou až v srpnu 2007 a později.

Výsledky naznačují platnost základních předpokladů heterogenity reakce na změny podmínek z hlediska vzdělanostních skupin. Je patrná okamžitá reakce na možnost využít kratší dobu čerpání, ale pouze v některých vzdělanostních skupinách. Míry plodnosti u prvorodiček z druhé poloviny roku 2007 jsou u středoškolaček bez maturity a vysokoškolaček o 7 %, resp. 13 % vyšší než v případě prvorodiček, které volbu rychlého čerpání ještě neměly. Postupný a největší nárůst v průběhu sledovaného období však nalézáme u středoškolaček s maturitou, kde míry plodnosti narostly o více než pětinu (o 22 % v kohortě 2012) v porovnání s referenční kohortou. Je možné, že volba krátkého meziporodního intervalu zde byla v závěru sledovaného období ještě posílena změnami od 1. 1. 2012 a možností flexibilně volit délku a výši čerpání rodičovského příspěvku. Z hlediska plodnosti se přitom jedná o velmi významnou skupinu, neboť ženy s úplným středoškolským vzděláním jsou v daných letech mezi prvorodičkami nejpočetnější. Pro tuto skupinu bylo výhodné reagovat na možnost zrychleného čerpání rodičovského příspěvku, neboť zřejmě vzhledem k vyšším příjmům na tuto možnost často dosáhly, zároveň si navýšily náhradový poměr v porovnání se svým předchozím pracovním příjmem a bližším časováním dětí mohly také zkrátit absenci na pracovním trhu. V letech, kdy nebyla možnost flexibilní volby, totiž v této skupině jasně dominovalo rození druhých dětí ve třetím, ale také až ve čtvrtém roce po prvním porodu, které se po změnách v možnostech čerpání rodičovského příspěvku výrazně oslabilo (viz Graf P1).

Oproti předpokladu není patrný rostoucí trend u vysokoškolaček, u kterých se udržuje intenzita v průběhu druhého roku zhruba o 10 % výše v porovnání s referenční kohortou, u poslední sledované kohorty naopak míry plodnosti poklesly lehce nad úroveň referenční kohorty. Vysokoškolsky vzdělané ženy měly oproti středoškolačkám ve sledovaném intervalu výrazně vyšší (více než dvojnásobnou) intenzitu plodnosti druhého pořadí již v době, kdy neměly možnost využít rychlejšího čerpání rodičovského příspěvku (viz Tabulka 2 a Graf P1). Vysokoškolačky tedy výrazně častěji časují své druhé děti brzy po narození prvních a flexibilizace podmínek čerpání rodičovského příspěvku jim vedle dalšího možného impulsu ke zkrácení meziporodního intervalu vytvořila především finančně výhodnější podmínky, neboť jim umožňuje (vy)čerpat vyšší částku alokovanou na péči o dítě před nástupem na další mateřskou dovolenou.

Prokazatelné změny naopak nepozorujeme v případě žen se základním vzděláním, u kterých se intenzity plodnosti v průběhu druhého roku po předěšlém porodu zavedením flexibilního čerpání nijak výrazně nezměnily. Také tato skupina žen má děti poměrně často brzy po sobě, oproti vysokoškolačkám však zřejmě častěji na nejrychlejší čerpání nedosáhnou, a proto své reprodukční chování vzhledem k novým podmínkám, zdá se, příliš nemění.

Tabulka 3 ukazuje změny v mírách plodnosti během třetího a čtvrtého roku po narození prvního dítěte. Jako referenční kohorta zde slouží prvorodičky z období říjen 2004 – září 2005. Ty sice již byly změnou reálně postiženy (pokud čerpaly rodičovský příspěvek do čtvrtého roku věku dítěte, byl jim od 1. 1. 2008

Tabulka 2. Míry plodnosti druhého pořadí v intervalu 13–24 měsíců po narození prvního dítěte a jejich relativní nárůst/pokles vzhledem ke kohortě 8/2006–7/2007; kohorty prvorodiček 2006–2012

Nejvyšší ukončené vzdělání matky	míry plodnosti 2. pořadí							relativně k 8/2006–7/2007					
	8/2006– 7/2007	8–12/ 2007	2008	2009	2010	2011	2012	8–12/ 2007	2008	2009	2010	2011	2012
základní	0,122	0,117	0,128	0,129	0,127	0,121	0,122	0,96	1,05	1,06	1,04	0,99	1,00
střední bez ma- turity	0,062	0,066	0,065	0,062	0,068	0,066	0,068	1,07	1,05	1,00	1,09	1,07	1,10
střední s matu- ritou (vč. VOŠ)	0,075	0,075	0,081	0,082	0,083	0,088	0,091	1,00	1,08	1,09	1,11	1,18	1,22
vysoko- školské	0,156	0,176	0,168	0,174	0,180	0,176	0,163	1,13	1,08	1,12	1,15	1,13	1,05

snížen na polovinu), nicméně na očekávané změny již nemohly stihnout reagovat úpravou reprodukčních strategií ve sledovaném intervalu.

Mladší kohorty prvorodiček jsou pak definovány podle toho, za jakých podmínek postupně vstupovaly do systému třírychlostního čerpání – prvorodičky z období říjen 2005 – únor 2006 ještě nemohly volit délku čerpání rodičovského příspěvku, ale základní výměra jim byla ponechána až do třetích narozenin dítěte a zároveň v době ohlášení změn jejich první dítě ještě nedosáhlo dvou let, bylo tedy možné změnit reprodukční strategie ve sledovaných intervalech. Prvorodičky z března 2006 – července 2007 již mohly volit mezi tříletým a čtyřletým čerpáním a počínaje prvorodičkami ze srpna 2007 již bylo možné volit všechny tři rychlosti čerpání rodičovského příspěvku.

Výsledky ukazují, že spolu se zavedením méně výhodných podmínek ve čtvrtém roce pobírání rodičovského příspěvku postupně poklesla plodnost druhého pořadí ve všech sledovaných vzdělanostních skupinách (Tabulka 3). Pokles zhruba o čtvrtinu v kohortě prvorodiček 2010 oproti referenční kohortě je patrný u středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných matek. Především u středoškolaček přitom plodnost v průběhu čtvrtého roku po narození předešlého dítěte dlouhodobě dominovala (viz Graf P1). Nejméně se naopak změny odrazily u žen se základním vzděláním. Právě v této skupině se pravděpodobně častěji setkáme s matkami, které nemohou provést volbu čerpání rodičovského příspěvku a automaticky pobírají rodičovský příspěvek do čtvrtých narozenin dítěte.

V protikladu k oslabení plodnosti v průběhu čtvrtého roku došlo k dalšímu posílení plodnosti druhého pořadí během třetího roku po narození prvního potomka. U středoškolaček s maturitou a vysokoškolaček pozorujeme pokračování vzestupného trendu z předešlých let a poté stabilizaci plodnosti na úrovni o 5–10 % vyšší v porovnání s referenční kohortou (Tabulka 3). Úroveň plodnosti v tomto intervalu u nich zároveň dosahuje nejvyšších hodnot od druhé poloviny osmdesátých let 20. století (viz Graf P1).

Oživení plodnosti v průběhu třetího roku sledujeme také u žen s nižším vzděláním (Tabulka 3). V těchto vzdělanostních skupinách nejvíce navýšily plodnost ženy, které jako první mohly provádět volbu mezi tří- a čtyřletým čerpáním (o 19 % v případě středoškolaček bez maturity u kohort 3/2006–7/2007), resp. volbu všech tří rychlostí (o 29 % v případě žen se základním vzděláním a 20 % v případě středoškolaček bez maturity u kohort z druhé poloviny roku 2007). U posledních sledovaných kohort se plodnost v průběhu třetího roku stabilizovala okolo 10 % nad referenční kohortou.

Závěr a diskuse

Zavedení flexibility do systému čerpání rodičovského příspěvku v Česku v roce 2008 a 2012, dávající rodičům možnost volby délky pobírání a odpovídající výše, přináší ojedinělou možnost studia vazeb mezi institucionálními podmínkami rodičovství a reálným jednáním aktérů.

Tabulka 3. Míry plodnosti druhého pořadí v intervalu 25–36 měsíců a 37–48 měsíců po narození prvního dítěte a jejich relativní nárůst/pokles vzhledem ke kohortě 10/2004–9/2005, kohorty prvoroďček 2004–2011

nejvyšší ukončené vzdělání matky	míry plodnosti 2. pořadí								relativně k 10/2004–9/2005						
	10/2004– 9/2005	10/2005– 2/2006	3/2006– 7/2007	8–12/ 2007	2008	2009	2010	2011	10/2005– 2/2006	3/2006– 7/2007	8–12/ 2007	2008	2009	2010	2011
	interval 25–36 měsíců od narození 1. dítěte														
základní	0,108	0,121	0,122	0,139	0,128	0,125	0,119	0,120	1,12	1,13	1,29	1,18	1,16	1,10	1,11
střední bez maturity	0,128	0,131	0,152	0,153	0,137	0,139	0,142	0,133	1,02	1,19	1,20	1,07	1,09	1,11	1,04
střední s maturitou (vč. VOŠ)	0,193	0,194	0,212	0,219	0,201	0,197	0,202	0,213	1,00	1,10	1,14	1,04	1,02	1,05	1,10
vysoko- školské	0,299	0,311	0,321	0,307	0,317	0,321	0,314	0,315	1,04	1,07	1,03	1,06	1,07	1,05	1,05
	interval 37–48 měsíců od narození 1. dítěte														
základní	0,098	0,095	0,100	0,104	0,098	0,091	0,091	×	0,97	1,02	1,06	1,00	0,93	0,93	×
střední bez maturity	0,159	0,148	0,151	0,117	0,120	0,113	0,117	×	0,93	0,95	0,74	0,76	0,71	0,73	×
střední v maturitou (vč. VOŠ)	0,175	0,165	0,164	0,141	0,138	0,134	0,133	×	0,94	0,93	0,80	0,79	0,77	0,76	×
vysoko- školské	0,193	0,179	0,176	0,152	0,157	0,157	0,142	×	0,93	0,91	0,79	0,81	0,81	0,74	×

Prezentované analýzy potvrzují poznatky z některých evropských zemí, že změny nastavení podmínek rodičovské dovolené mají potenciál modifikovat reprodukční chování a především časování porodů. Identifikované změny v dosavadních trendech časování druhých a třetích dětí v prvních letech po narození předešlého potomka korespondují se zavedením flexibilního čerpání rodičovského příspěvku. Odpovídají nejen z hlediska času, neboť se začínají výrazněji manifestovat u žen zakládajících a rozšiřujících své rodiny v době změn možností čerpání, ale také svým obsahem, neboť oslabuje rození dalších dětí v intervalech méně výhodných z hlediska pobírání rodičovského příspěvku a posiluje v kratších intervalech, jelikož velká část rodičů má možnost zvolit si vyšší rodičovský příspěvek pobíraný po kratší dobu.

Pozorované zkracování meziporodních intervalů je důležité také z hlediska úvah o vývoji celkové plodnosti a naplňování převažujícího modelu dvoudětné rodiny [srov. Šťastná 2007; Šprocha et al. 2016]. Výrazný odklad plodnosti započatý v Česku v polovině devadesátých let 20. století totiž nesouvisí pouze s nárůstem věku matek, ale ovlivňuje také porody dalšího pořadí. Analýzy ukazují, že české ženy odkládaly masivně nejen první porody, ale také porody druhé, které jsou však ve vyšším věku kompenzovány méně často v porovnání s prvními dětmi [např. Šprocha 2014]. To dokládají i zde prezentované analýzy, neboť pokles plodnosti v krátkých meziporodních intervalech u kohort rodiček z devadesátých let nevedl ke kompenzačnímu nárůstu druhých porodů v delších meziporodních intervalech.

Právě plodnost druhého pořadí v současné době nejvíce ovlivňuje rozdíly v celkové úrovni plodnosti mezi evropskými zeměmi [d'Albis, Gobbi, Greulich 2017]. Dopady zde analyzovaných změn však prozatím nelze hodnotit z hlediska vlivu na celkovou plodnost druhého, případně třetího pořadí. Pro dotčené kohorty žen, které mohly flexibilní úpravy čerpání rodičovského příspěvku využít, totiž ve většině neskončilo reprodukční období a ani neuplynula dostatečně dlouhá doba od jejich prvního/druhého porodu, po níž by bylo možné dospět k relevantnějším závěrům ohledně celkové úrovně plodnosti.

Výsledky dále ukazují, že reakce na změny nejsou v populaci homogenní a liší se dle vzdělanostních skupin. Předpokládá se, že vzdělání působí na plodnost prostřednictvím vyšších příjmů na straně jedné a vyšších nákladů příležitostí na straně druhé. Analýza však ukázala, že nejcitlivěji na změny nereagovaly nejvzdělanější ženy, které své reprodukční chování evidentně více než aktuálnímu institucionálnímu nastavení přizpůsobují radě jiných faktorů, ale středoškolačky s maturitou, pro které mohla být zavedená flexibilita impulsem k modifikaci časování reprodukce a využití maximálních benefitů poskytovaných zavedenými úpravami. Naopak téměř žádné změny nenacházíme na druhé straně vzdělanostního spektra, což může být ovlivněno nejen jinými normativními rámci ohledně práce a péče o děti, ale také nastavením legislativních limitů nové úpravy, neboť ženy s nízkými pracovními příjmy či zcela bez nich na flexibilní možnosti úpravy čerpání rodičovského příspěvku často nedosáhnou.

Je zřejmé, že přímou kauzalitu mezi sledovanými jevy je obtížné jednoznačně dokázat a je navíc nezbytné zasadit získané výsledky do změn reprodukčního chování v Česku v posledních 25 letech. Jak bylo ukázáno, jednou z nejvýraznějších změn je odklad plodnosti. Ten se vyznačuje nejen prudkým nárůstem věku matek při prvním porodu, ale také stoupajícím věkem při porodech vyššího pořadí. V prezentovaných analýzách meziporodních intervalů se projevil výrazným poklesem intenzit rození dětí vyššího pořadí v krátkých intervalech od narození předešlého dítěte v kohortách rodiček z devadesátých let. Z tohoto důvodu je poměrně obtížné identifikovat, jak silný vliv na vývoj meziporodních intervalů mělo prodloužení čerpání rodičovského příspěvku do čtvrtých narozenin dítěte v roce 1995. Nicméně je pravděpodobné, že toto opatření trend odkladu posílilo, a to nejen v rovině reálného reprodukčního plánování a chování, ale také v normativní rovině. Výzkumy totiž ukazují, že čeští rodiče neznárodně volí jako preferovanou nebo ideální délku pobírání rodičovského příspěvku interval delší než 36 měsíců, na rozdíl například od rodičů na Slovensku, kde zůstalo pobírání rodičovského příspěvku limitováno třetími narozeninami dítěte [srov. Svobodová, Šťastná 2010; Hamplová, Šalamounová 2015]. Na jednu stranu jsou tak rodinné politiky ovlivněny normativním a hodnotovým systémem a respektování voleb v soukromé sféře je pro rodinnou politiku citlivá oblast [Lewis, Campbell, Huerta 2008], vztah mezi institucemi a normami je nicméně možné nahlížet také obráceně, a sice že existující instituce formují normy a veřejné mínění [Grunow, Evertsson 2016].

Prokazatelnější vliv změny nastavení možnosti pobírání rodičovského příspěvku je patrný v souvislosti s legislativními úpravami realizovanými od roku 2008. Je možné namítat, že spolu s výrazným nárůstem průměrného věku matek při narození prvního dítěte lze očekávat také urychlení rození druhých a dalších dětí. Vzhledem k biologickým limitům mají starší prvorodičky na rozšíření rodiny výrazně méně času než ženy, které se na počátku devadesátých let stávaly poprvé matkami průměrně ve 22,5 roku. Změny plodnosti pozorované v prvních čtyřech letech po narození předešlého dítěte však tak výrazně časově korespondují se změnami legislativy, že je není možné připisovat pouze vlivu celkové proměny reprodukčních vzorců. Výrazný nárůst věku matek při porodu a odklad plodnosti se v devadesátých letech započaly také v dalších zemích procházejících společenskou transformací. Například na Slovensku je v poledních letech průměrný věk matek při prvním porodu pouze o půl roku nižší než v Česku. Analýzy však ukazují, že ke srovnatelným změnám časování rození druhých dětí v prvních čtyřech letech po narození prvního potomka nedochází [Šťastná, Šprocha, Kocourková 2016] a nezdá se, že by pouze stoupající věk a odklad plodnosti motivovaly ženy k následnému výraznějšímu zkrácení meziporodních intervalů. Šprocha [2014] mimo jiné ukazuje, že v porovnání s Českem se na Slovensku daří výrazně méně kompenzovat odklady druhých porodů ve vyšším věku ženy. Výběr Slovenska pro toto porovnání není náhodný – krom své kulturní, sociální i ekonomické blízkosti sdílely obě země do roku 1993 identickou rodinnou poli-

tiku –, oproti Česku je však na Slovensku rodičovský příspěvek nadále vyplácen v jednotné výši maximálně do tří let věku dítěte.

Relevanci výsledků je navíc možné podložit další dílčí komparací vzdáleně se blížící situaci tzv. přirozeného experimentu [viz Hoem 2008]: (a) Srovnání v sociálních skupinách ukazuje, že změny v časování přechodu ke druhému dítěti neprobíhaly stejně ve všech vzdělanostních skupinách, naopak se ve většině potvrdily předpokládané rozdílné mechanismy diferencující reakci rodičů.

(b) Srovnání kohort prvo- a druhorodiček ukazuje shodný trend změn časování v identickém časovém období okolo legislativní změny. A to i přesto, že v Česku výrazně dominujícím dvoudětném modelu rodiny [Sobotka et al. 2008] jsou ženy mající třetí dítě v některých ohledech specifické [Pikálková 2003].

Podle Bourdieuovy konceptualizace rodinné politiky, kterou on sám chápe jako ty státní aktivity, jejichž cílem je upřednostnit určitý způsob organizace rodiny a posílit ty, kteří jsou schopni se přizpůsobit této formě organizace [Bourdieu 1996: 24], může její vliv na plodnost záviset na tom, do jaké míry jsou lidé schopni nebo ochotni přizpůsobit se chování podporovanému politikami. Tento vliv může být slabý, pokud politiky neodpovídají sociální situaci a společenskému životu, který chce většina lidí v zemi vést, nebo pokud jsou rodinné politiky v rozporu s normami, které sdílí většina lidí. Na příkladu Česka se ukazuje, že zavedení flexibility do systému čerpání rodičovského příspěvku reflektovalo zvyšující se důraz kladený na možnosti harmonizace práce a rodiny a mohlo motivovat část žen ke zkrácení doby strávené mimo pracovní trh, a to jak prostřednictvím časnějšího návratu do zaměstnání po porodu [Mullerova 2016], tak zkrácením meziporodních intervalů, a to především u vzdělanější části populace, jak ukazuje tato analýza.

ANNA ŠTASTNÁ vystudovala sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (2006) a demografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, kde v roce 2011 ukončila doktorské studium. Od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., v pracovní skupině rodinné politiky a od roku 2015 na katedře demografie a geodemografie PřF UK jako vědecká pracovnice.

Literatura

- Aassve, A., T. Lappegård 2009. „Childcare Cash Benefits and Fertility Timing in Norway.“ *European Journal of Population* 25 (1): 67–88, <https://doi.org/10.1007/s10680-008-9158-6>.
- Adsera, A. 2004. „Changing Fertility Rates in Developed Countries. The Impact of Labor Market Institutions.“ *Journal of Population Economics* 17 (1): 17–43, <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0166-x>.

- d'Albis, H., P. E. Gobbi, A. Greulich. 2017. „Having a Second Child and Access to Childcare: Evidence from European Countries.“ *Journal of Demographic Economics* 83 (2): 177–210, <https://doi.org/10.1017/dem.2017.2>.
- d'Addio, A. C., M. M. d'Ercole. 2005. „Trends and Determinants of Fertility Trends: The Role of Policies.“ *OECD Social, Employment and Migration Working Paper* 27. Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/880242325663>.
- Andersson, G. 1999. „Childbearing Trends in Sweden 1961–1997.“ *European Journal of Population* 15 (1): 1–24, <https://doi.org/10.1023/A:1006145610780>.
- Andersson, G., J. M. Hoem, A. Z. Duvander. 2006. „Social Differentials in Speed-premium Effects in Childbearing in Sweden.“ *Demographic Research* 14 (4): 51–69, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2006.14.4>.
- Balen F. van, J. E. Verdurmen, E. Ketting. 1997. „Age, the Desire to Have a Child and Cumulative Pregnancy Rate.“ *Human Reproduction* 12 (3): 623–627, <https://doi.org/10.1093/humrep/12.3.623>.
- Becker, G. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bičáková, A., K. Kalíšková. 2016. „Career Breaks after Childbirth: The Impact of Family Leave Reforms in the Czech Republic.“ *Working Paper Series* 86. Praha: CERGE-EI.
- Billari, C. F., H. P. Kohler. 2004. „Patterns of Low and Very Low Fertility in Europe.“ *Population Studies* 58 (2): 161–176, <https://doi.org/10.1080/0032472042000213695>.
- Bourdieu, P. 1996. „On the Family as a Realized Category.“ *Theory, Culture & Society* 13 (3): 19–26, <https://doi.org/10.1177/026327696013003002>.
- Breton, D., F. Prioux. 2005. „Two Children or Three? Influence of Family Policy and Sociodemographic Factors.“ *Population* 60 (4): 415–446, <https://doi.org/10.2307/4148181>.
- Collins J., P. G. Crosignani. 2005. „Fertility and Ageing.“ *Human Reproduction Update* 11 (3): 261–276, <https://doi.org/10.1093/humupd/dmi006>.
- Crompton, R., C. Lyonette. 2005. „The New Gender Essentialism – Domestic and Family ‘Choices’ and Their Relation on Attitudes.“ *The British Journal of Sociology* 56 (4): 601–620, <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2005.00085.x>.
- ČSÚ. 2011. „Porodnost a plodnost – 2006 až 2010“ [online]. Český statistický úřad [cit. 15. 10. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>.
- ČSÚ. 2014. „Trh práce v ČR – časové řady – 1993 až 2013. Míra nezaměstnanosti“ [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/trh-prace-v-cr-casove-rady-1993-az-2013-cvby29ymgm>.
- ČSÚ. 2016a. „Zaostřeno na ženy a muže – Práce a mzdy“ [online]. Český statistický úřad. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze>.
- ČSÚ. 2016b. „Porodnost a plodnost za období 2011–2015“ [online]. Český statistický úřad [cit. 15. 10. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/porodnost-a-plodnost-2011-2015>.
- Dudová, R., H. Hašková. 2014. „Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 15 (2): 19–32, <https://doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.128>.
- Evertsson, M., A. Z. Duvander. 2011. „Parental Leave – Possibility or Trap? Does Family Leave Length Effect Swedish Women's Labour Market Opportunities?“ *European Sociological Review* 27 (4): 435–450, <https://doi.org/10.1093/esr/jcq018>.
- Erlandsson, A. 2017. „Child Home Care Allowance and the Transition to Second- and Third-Order Births in Finland.“ *Population Research and Policy Review* 36: 607–630, <https://doi.org/10.1007/s11113-017-9437-1>.
- Gauthier, A. H. 2007. „The Impact of Family Policies on Fertility in Industrialized Countries: a Review of the Literature.“ *Population Research and Policy Review* 26 (3): 323–346, <https://doi.org/10.1007/s11113-007-9033-x>.

- Gauthier, A. 2008. „Some Theoretical and Methodological Comments on the Impact of Policies on Fertility.“ Pp. 25–28 in A. Gauthier, D. Philipov (eds.). *Can Policies Enhance Fertility in Europe? Vienna Yearbook of Population Research*, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2008s25>.
- Gauthier, A. H., J. Hatzius. 1997. „Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis.“ *Population Studies* 51 (3): 295–306, <http://dx.doi.org/10.1080/0032472031000150066>.
- Grunow, D., M. Evertsson. 2016. *Couples Transitions to Parenthood. Analysing Gender and Work in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, <https://doi.org/10.4337/9781785366000>.
- Hamplová, D., P. Salamounová. 2015. „Preferovaná délka rodičovské dovolené: srovnání osmi evropských zemí.“ *Fórum sociální politiky* 9 (6): 2–9.
- Hoem, J. M. 1990. „Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden.“ *Population and Development Review* 16 (4): 735–748, <http://dx.doi.org/10.2307/1972965>.
- Hoem, J. M. 1993. „Public Policy as the Fuel of Fertility: Effects of a Policy Reform on the Pace of Childbearing in Sweden in the 1980s.“ *Acta Sociologica* 36 (1): 19–31, <https://doi.org/10.1177/000169939303600102>.
- Hoem, J. M. 2008. „The Impact of Public Policies on European Fertility.“ *Demographic Research* 19 (10): 249–260, <http://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.10>.
- Hoem, B., J. M. Hoem. 1999. „Fertility Trends in Sweden up to 1996.“ *Population Bulletin of the United Nations* 40/41: 318–333.
- Hoem, J. M., A. Prskawetz, G. Neyer. 2001. „Autonomy or Conservative Adjustment? The Effect of Public Policies and Educational Attainment on Third Births in Austria, 1975–96.“ *Population Studies* 55 (3): 249–261, <https://doi.org/10.1080/00324720127700>.
- Höhne, S. 2017. „Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech.“ *Demografie* 59 (1): 5–22.
- Hora, O. 2009. „Český trh práce z hlediska vybraných forem flexibility a kvality pracovního života.“ *Fórum sociální politiky* 3 (2): 5–13.
- Human Fertility Database [online]. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria) [data stažena 20. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.humanfertility.org>.
- Kocourková, J. 2008. „Současný ‚baby-boom‘ v České republice a rodinná politika.“ *Demografie* 50 (4): 240–249.
- Kohler, H. P., F. C. Billari, J. A. Ortega. 2002. „The Emergence of Lowest-low Fertility in Europe during the 1990s.“ *Population and Development Review* 28 (4): 641–680, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x>.
- Kohoutová, I. 2014. *Socio-demografická homogamie sezdáných a nesezdáných párů*. Praha: Český statistický úřad.
- Kornstad, T., T. O. Thoresen. 2007. „A Discrete Choice Model for Labour Supply and Child-care.“ *Journal of Population Economics* 20 (4): 781–803, <https://doi.org/10.1007/s00148-005-0025-z>.
- Kreyenfeld, M., K. Hank. 2000. „Does the Availability of Child Care Influence the Employment of Mothers? Findings from Western Germany.“ *Population and Development Review* 19 (4): 317–337.
- Kuchařová, V. 2009. „Work-life Balance: Societal and Private Influences.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (6): 1283–1310.
- Kuchařová, V., S. Ettlerová, O. Nešporová, K. Svobodová. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.
- Kuchařová, V., S. Höhne. 2016. „Změny finančních nástrojů rodinné politiky v letech 2006–2015 a jejich potenciál měnit natalitní chování.“ *Politická ekonomie* 64 (7): 867–890, <https://doi.org/10.18267/j.polek.1094>.

- Kuchařová, V., K. Psychlová. 2016. *Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou*. Praha: VÚPSV.
- Lalive, R., J. Zweimüller. 2009. „How does Parental Leave Affect Fertility and Return to Work? Evidence from Two Natural Experiments.“ *The Quarterly Journal of Economics* 124 (3): 1363–1402, <https://doi.org/10.1162/qjec.2009.124.3.1363>.
- Lewis, J., M. Campbell, C. Huerta. 2008. „Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender, Commodification Preferences and the Implications for Policy.“ *Journal of European Social Policy* 18 (1): 21–37, <https://doi.org/10.1177/0958928707084450>.
- Luci-Greulich, A., O. Thévenon. 2013. „The Impact of Family Policies on Fertility Trends in Developed Countries.“ *European Journal of Population* 29 (4): 387–416, <https://doi.org/10.1007/s10680-013-9295-4>.
- Lutz, W., V. Skirbekk. 2005. „Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries.“ *Population and Development Review* 31 (4): 699–720, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2005.00094.x>.
- Matysiak, A., I. Szalma. 2014. „Effect of Parental Leave Policies on Second Birth Risks and Women's Employment Entry.“ *Population-E* 69 (4): 599–636, <http://dx.doi.org/10.3917/popu.1404.0659>.
- MPSV. 2016. *Informace o vyplacených dávkách v prosinci 2015* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí [cit. 15. 10. 2017]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/24004/davky_prosinec_2015.pdf.
- Mullerova, A. 2016. „Mind the Employment Gap: An Impact Evaluation of the Czech 'Multi-speed' Parental Benefit Reform.“ *EconomiX Working Papers* 2016-30 [online]. University of Paris West-Nanterre le Defense, EconomiX. Dostupné z: http://economix.fr/pdf/dt/2016/WP_EcoX_2016-30.pdf.
- Mullerova, A. 2017. „Family Policy and Maternal Employment in the Czech Transition: A Natural Experiment.“ *Journal of Population Economics* 30 (4): 1185–1210, <https://doi.org/10.1007/s00148-017-0649-9>.
- Nešporová, O. 2015. „Flexibilní režim čerpání rodičovského příspěvku a sladování rodičovství s placenou prací.“ *Fórum sociální politiky* [online] 9 (6): 10–18. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2015-06.pdf.
- Neyer, G. 2003. „Family Policies and Low Fertility in Western Europe.“ *MPIDR Working Paper* 2003-021. Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Neyer, G., G. Andersson. 2008. „Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts?“ *Population and Development Review* 34 (4): 699–724, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x>.
- Ní Bhrolcháin, M., T. Dyson. 2007. „On Causation in Demography: Issues and Illustrations.“ *Population and Development Review* 33 (1): 1–36, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2007.00157.x>.
- Oppenheimer, V. K. 1994. „Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies.“ *Population and Development Review* 20 (2): 293–343, <https://doi.org/10.2307/2137521>.
- Paloncyová, J., J. Barvíková, V. Kuchařová, K. Psychlová. 2014. *Nové formy denní péče o děti v České republice*. Praha: VÚPSV.
- Pikálková, S. 2003. „A Third Child in the Family: Plans and Reality among Women with Various Levels of Education.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (6): 865–884.
- Prskawetz, A., T. Sobotka, I. Buber, H. Engelhardt, R. Gisser. 2008. „Austria: Persistent Low Fertility since the mid-1980s.“ *Demographic Research* 19 (12): 293–360, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.12>.
- Rindfuss, R. R., K. B. Guzzo, K. J. Morgan. 2003. „The Changing Institutional Context

- of Low Fertility." *Population Research and Policy Review* 22 (5–6): 411–438, <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000020877.96401.b3>.
- Ronsen, M. 2004. „Fertility and Public Policies – Evidence from Norway and Finland.“ *Demographic Research* 10 (6): 143–170, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.10.6>.
- Ruhm, C. 1998. „The Economic Consequences of Parental Leave Mandates: Lessons from Europe.“ *The Quarterly Journal of Economics* 113 (1): 285–317, <https://doi.org/10.1162/003355398555586>.
- Sirovátka, T., H. Bartáková. 2008. „Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky.“ Pp. 63–96 in T. Sirovátka, O. Hora (eds.). *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. Brno: František Šalé – Albert.
- Sobotka, T., A. Šťastná, K. Zeman, D. Hamplová, V. Kantorová. 2008. „Czech Republic: A Rapid Transformation of Fertility and Family Behaviour after the Collapse of State Socialism.“ *Demographic Research* 19 (14): 403–454, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.14>.
- Svobodová, K., A. Šťastná. 2010. „Rozdělení genderových rolí mezi rodiči malých dětí v České republice a na Slovensku.“ *Fórum sociální politiky* 4 (4): 2–9.
- Šprocha, B. 2014. „Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republice a na Slovensku.“ *Demografie* 56 (3): 219–233.
- Šprocha, B., L. Šídlo, G. Nováková, A. Šťastná. 2016. „Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review* 48 (5): 474–499.
- Šťastná, A. 2007. „Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 281–303.
- Šťastná, A., J. Slabá, J. Kocourková. 2017. „Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice.“ *Demografie* 59 (3): 207–223.
- Šťastná, A., T. Sobotka. 2009. „Changing Parental Leave and Shifts in Second and Third-Birth Rates in Austria.“ *VID Working Paper 07/2009*. Austrian Academy of Science: Vienna Institute of Demography.
- Šťastná, A., B. Šprocha, J. Kocourková. 2016. „The Transition of Childbearing Patterns from the Cohort Perspective in Relation to Family Policy. Comparison of the Czech Republic and Slovakia.“ Příspěvek přednesený na konferenci *European Population Conference*. Mainz, 31. 8.–3. 9. 2016
- Vikat, A. 2004. „Women’s Labour Force Attachment and Childbearing in Finland.“ *Demographic Research, Special Collection* 3 (8): 175–212, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.8>.
- Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

Příloha

Graf P1. Míry plodnosti druhého pořadí v definovaných intervalech po narození prvního dítěte dle nejvyššího ukončeného vzdělání matky, kohorty prvorodiček 1986–2012

